

פסח-Pesach

De eerste avond

Als het nog volop dag is, begint de dienst met מנחה, zonder תחנון natuurlijk. Als het tevens ingaande שבת is, volgt nu de gehele orde van קבלת שבת: de Psalmen van לכו (95-99 en 29), נרננה ונרננה (95-99 en 29), לכה דודי, en de Psalmen 92 en 93.

Als het tijd voor מעריב is, draagt de חזן het ברכו voor op de Jomtow-melodie. De פיוט worden uitgesproken zoals ze in de Nederlandse מחזורים staan, ook als het ingaande שבת is.

De eerste twee ברכות van מעריב zegt de Gemeente, volgens Raw Tal¹, eerst in hun geheel met de ingevoegde פיוט, die in beide gevallen begint met de woorden ליל שימורים. De חזן herhaalt telkens het slot van het “vaste” gedeelte met de ingevoegde פיוט. In Amsterdam en een aantal andere Gemeenten zegt de Gemeente eerst alleen het “vaste” gedeelte, dus bij de eerste ברכה van ברוך אתה ה' tot (en met) מילוך עלינו א-ל חי וקיים. Daarna zegt de Gemeente de ingevoegde פיוט met de slot-ברכה, ברוך אתה ה' המעריב ערבים, wat daarna door de חזן herhaald wordt. Evenzo wordt in die Gemeenten gehandeld met de tweede ברכה, waar de חזן de herhaling van het “vaste” gedeelte begint bij חיינו. Bij de tweede ברכה hebben sommigen de gewoonte om de afsluitende berocho, ברוך אתה ה', אהב עמו ישראל, samen met de חזן te zeggen².

Het stuk direkt na שמע, dat begint met אמת ואמונה, zegt de Gemeente tot (en met) שירה. De חזן herhaalt dit vanaf קבלו עליהם en reciteert de eerste strofe van de nu volgende פיוט פסח, פסח אכלו פחוזים ונפלאות חוזים בימי חג פסח. Elke strofe in deze פיוט begint met het woord פסח en eindigt afwisselend met חג בימי חג פסח. De Gemeente zegt dan stil de gehele פיוט, waarna de חזן de laatste strofe ervan, beginnend met פסח תפן והחזק לאות, reciteert. Daarna zegt de Gemeente het stukje, dat deze פיוט afsluit. Dit begint met פסח תהלה לשם שכן שחקים, en eindigt met בגילה ברינה, בשמחה רבה ואמרו כולם. Dit stukje wordt dan in zijn geheel door de חזן herhaald.

Vervolgens zegt, volgens Raw Tal, de Gemeente de verzen, die beginnen met מי מלכותך ראו בניך en eindigt met ליל שימורים. Deze צור ישענו פצו פה ואמרו מלכותך ראו בניך. Daarna wordt dit alles door de חזן herhaald vanaf מלכותך ראו בניך. Evenzo wordt gehandeld met de verzen, die beginnen met ליל שימורים ועד ונאמר כי פדה ה' en wordt afgesloten door ברוך אתה ה' גאל ישראל. Hier herhaalt de חזן vanaf ה' גאל ישראל. In Amsterdam en een aantal andere Gemeenten zegt de Gemeente eerst alleen de twee verzen die beginnen met מי מלכותך ראו בניך en מלכותך ראו בניך. De חזן herhaalt het vers dat begint met מלכותך ראו בניך en daarna zegt de Gemeente het korte ingevoegde stukje, dat begint met ליל שימורים, waarna dit door de חזן herhaald wordt. Evenzo wordt in die Gemeenten gehandeld met de verzen, die beginnen met מלכותך ראו בניך en ונאמר כי פדה ה' en het korte ingevoegde stukje dat begint met ליל שימורים en wordt afgesloten door ברוך

¹ Boek van de Minhogiem, tevens handleiding van de Synagoge-diensten, te Utrecht, handschrift van Raw J. Tal z.l., daterend uit de jaren 30 van de vorige eeuw.

² Om geen onderbreking te maken tussen deze ברכה en het nu volgende שמע קריאת. Er is nl. een meningsverschil over de vraag of het wenselijk is deze ברכה uit de mond van de חזן te horen en er aan te antwoorden.

אתה ה' גאל ישראל. Hier herhaalt de חזן aanvankelijk ook alleen het vers dat begint met ונאמר כי פדה ה'.

Het nu volgende השכיבנו wordt door de Gemeente gezegd tot (en met) ופרוש עלינו ושלום בלי ליל שימורים en eindigt met פחד שוכבים (de daarna tussen haakjes staande woorden לשומר ישראל worden niet gezegd). De חזן herhaalt nu het einde van השכיבנו vanaf ובראנו en draagt dit extra-stukje voor. Daarna zet de חזן de פיוט in, die begint met אַזְכָּרָה שְׁנוֹת עוֹלָמִים. Deze פיוט is een "ביכור", d.w.z., een extra-toevoeging, waarin een aspect van פסח, dat verband houdt met het המקדש, in dit geval het brengen van het פסח, beschreven wordt. De פיוט wordt nu door de Gemeente gezegd en afgesloten met ברוך אתה ה' הפורש וגו' ברוך אתה ה' הפורש וגו' en dus niet ook de laatste woorden van de פיוט.

De Gemeente zegt nu luid de bijzondere פסוק voor Jomtow:³ וידבר משה את מועדי ה' אל בני ישראל. De חזן herhaalt daarna deze פסוק. Als het ook ingaande שבת is, wordt daarvoor eerst ושמרו gezegd. De חזן zingt nu Half-Kaddish op de speciale Pesach melodie. Indien de eerste dag פסח op zondag valt, roept de שמע, onmiddellijk voor de עמידה, het woord ותודיענו uit.

Nu volgt de עמידה, zoals gebruikelijk op de שלוש רגלים. De woorden die tussen haakjes staan, worden op שבת gezegd en ותודיענו op שבת. Als het tevens ingaande שבת is, wordt direct na de עמידה wèl ויכולו gezegd, maar מגן אבות en het daarop volgende stukje, dat begint met ואלוקינו ואלוקי אבותינו en eindigt met ה' מקדש השבת worden niet gezegd⁴. Nu volgt Kaddish Tiskabbal. Er wordt ingaande פסח geen קידוש in sjoel gemaakt⁵. In Nederland wordt op Jomtow in Nederland nooit gezegd. Daarom volgen nu עלינו en Kaddish van de rouwenden. יגדל wordt niet gezongen, om zo vlug mogelijk na nacht met de Seider te beginnen.

De ochtenddienst op de eerste dag

Als de חזן van de דומרה פסוקי tegen het einde van נשמת komt, stelt de Shacharies-ha-אל zich voor het Ngomoed op. Zodra de חזן van de דומרה de woorden הגיבור met זמן-חזן Shacharies geciteerd heeft, begint de חזן luid met וברקב קדושים תתהלל (en met) ונצח ונצח en gaat hij zingend verder tot (en met) Half-Kaddish voor op de פסח-melodie, waarna ברכו volgt op de gebruikelijke manier. Daarna reciteert de חזן de openings-ברכה, ברכה-חושך, יוצר אור ובורא חושך, en het vers dat gezegd wordt als er יוצרות worden ingevoegd: אור עולם באוצר חיים, אורות מאופל אמר ויהי.

De יוצר, die nu volgt, bevat 3 verschillende gedeelten. De חזן zet het eerste gedeelte in met het reciteren van de woorden אור ישע מאשרים⁶. Dit stuk, samengesteld door Rabbi Shloumo bar Jehoedo Habawli (Italië, overleden 990), wordt daarna stil door de Gemeente gezegd. De laatste woorden van iedere strofe van dit stuk zijn het

³ ויקרא 23:44.

⁴ Dit houdt verband met het feit dat deze avond שימורים is, vgl. א' סע' א' שולחן ערוך, אורח חיים סי' תפ"ז, סע' א' א' ו t.p. de commentatoren ס"ק ג' ו ס"ק ו' en באר היטב ס"ק ו' א'. Zo is ook het gebruik in de meeste riten. In Frankfurt werd het, evenals מדליקין, wel gezegd.

⁵ We nemen aan dat ook de vreemdelingen en minder bedeeden die in sjoel zijn bij een Seider zullen aanzitten.

⁶ 2 verzen van deze יוצר worden door Rashi geciteerd in zijn verklaring op שמות 26:15.

begin van de opeenvolgende verzen uit שיר השירים van 1:1 tot en met 3:10. De חזן reciteert de laatste strofe van dit stuk, die begint met תָּאֵר פְּנִים מִהַכֶּסֶף, zoals aangegeven in de מחזורים. Het tweede gedeelte begint met de woorden זָאֵינָה וְרָאֵינָה en is samengesteld door de verder onbekende Mordechaj Hakoton. Van hier af beginnen de strofen met de eerste woorden van de volgende verzen uit שיר השירים. De eerste 5 regels worden beurt om beurt door de חזן en de Gemeente voorgedragen: De חזן reciteert het citaat uit שיר השירים, dat in de rechter kolom staat. De Gemeente antwoordt elke keer met de woorden uit de linker kolom, die daarna door de חזן herhaald worden. De חזן gaat dan verder met het volgende citaat uit שיר השירים, enzovoort. Vanaf de zesde strofe, die begint met אֲשֶׁנִּי אֲשַׁדֵּיךְ, wordt dit stuk stil door de Gemeente gezegd. Ook de laatste strofe, die begint met גֵּן נְעוּל, wordt niet door de חזן herhaald. Dit stuk bevat het begin van de verzen uit שיר השירים van 3:11 tot en met 4:12 (3:11 is het laatste vers van hfdst. 3). De חזן zegt nu luid de eerste regel van het derde gedeelte, אֲשַׁלְחֶנּוּךָ פְּרָדֶס, אֲשֶׁר נָאִים וְהַדּוּרִים, dat weer door Rabbi Shloumo Habawli gecomponeerd is. De Gemeente zegt het stil tot het eind ervan en de חזן laat het uit vanaf כְּמַתְפָּאָרִים חֵי, וְכִנּוּ כְּמַתְפָּאָרִים חֵי. De opbouw van dit gedeelte is eender aan dat van het tweede gedeelte: de strofen beginnen met de eerste woorden van de opeenvolgende verzen uit שיר השירים, vanaf 4:13 tot en met 5:10. Het wordt als een apart gedeelte beschouwd, omdat het door een andere auteur geschreven is.

Al naar gelang het die dag Choul dan wel שבת is, wordt vervolgens לארץ המאיר dan wel הכל יודוך gezegd.

De אופן, die ook door Rabbi Shloumo Habawli samengesteld is, bevat 6 strofen. De חזן draagt telkens het eerste vers ervan voor (of een gedeelte van dat eerste vers, zoals in de laatste strofe), zoals aangegeven in de Nederlandse מחזורים, waarna het vervolg door de Gemeente wordt gezegd. Deze strofen beginnen weer met een citaat uit שיר השירים: Het begin van de verzen uit שיר השירים, die volgen op het laatst geciteerde vers in de יוצר. Deze strofen in de אופן beginnen dus met de eerste woorden van de verzen 5:11 tot en met 5:16 uit שיר השירים. De laatste 3 verzen van de laatste strofe, beginnend met אֲשַׁבְּחוּ לְגִיּוֹנָיו מִפִּיקִים⁷, zijn apart gedrukt. Deze worden eerst door de Gemeente gezegd en daarna door de חזן herhaald. De dienst gaat verder met והחיות ישוררו וכרובים יפארו.

Na זולת wordt de korte vorm van אמת ויציב gezegd, omdat er זולת wordt ingevoegd. De bijzondere על הראשונים זולת wordt in zijn geheel door de חזן voorgedragen.

Het eerste gedeelte van de זולת, van אֲהַבְוּךָ נֶפֶשׁ לְהַדָּךְ tot (en met) וְחַכְךָ כְּיֵין הַטּוֹב is samengesteld door Mordechaj Hakoton en wordt stil door de Gemeente gezegd. Elke strofe eindigt met een citaat uit שיר השירים: het begin van de verzen uit שיר השירים, die volgen op het laatst geciteerde vers in de אופן; dus van 6:1 tot en met 7:10. De חזן reciteert alleen de laatste strofe van dit stuk, beginnend met תַּעֲזֵן דְּבַר טוֹב.

Het tweede gedeelte van de זולת, van אֲשַׁחֲרֶה וְנִאֲנָה תְּשׁוּקָתוֹ tot (en met) עַל הַרֵי בְּשָׁמַיִם is samengesteld door Rabbi Shloumo Habawli en wordt stil door de Gemeente

⁷Aldus is de punctuatie in de Nederlandse (Proops en P&vA) en in de Oosteuropese מחזורים. Bij Heidenheim en Goldschmidt: אֲשַׁבְּחוּ.

gezegd. Elke strofe eindigt met het begin van de volgende verzen uit שיר השירים, dus van 7:11 tot (en met) het slot van שיר השירים, 8:14. Om onbekende reden heeft de dichter geen citaten van de verzen 8:8,9 en 11 in deze פיוט opgenomen. De חזן reciteert alleen de laatste strofe van dit stuk, beginnend met וְדָמָה לָךְ בְּטַיִלִים.

Nu volgen in de זולת nog 3 anonieme stukjes, die ook weer stil door de Gemeente gezegd worden. De חזן reciteert alleen de laatste regel van het laatste stukje, beginnend met שְׁמוֹרִים כְּלִיל שְׁמוֹרִים.

De eerste twee dagen en פסח חול המועד שבת חול המועד wordt op het eind van אבותינו voor het uitspreken van de afsluitende berocho גאל ישראל nog een פיוט ingevoegd. Op grond van de plaats in de dienst, waar deze פיוט ingevoegd wordt, voor ingevoegd. Op grond van de plaats in de dienst, waar deze פיוט ingevoegd wordt, voor ingevoegd. De strofen van deze גאולה-pijetiem⁸ beginnen met de woorden בְּרַח דּוֹדֵי, ontleend aan שיר השירים 8:14. Ze worden afgesloten door het vers בַּגִּלְל אֲבוֹת תּוֹשִׁיעַ בָּנִים וְתִבִיא גְאוּלָּה לְבָנֵי בְנֵיהֶם. Deze פיוט wordt steeds in zijn geheel door de חזן voorgedragen.

Nu volgt de stille עמידה. Bij de herhaling van de עמידה worden de eerste dag פסח geen פיוטים (קרובות) ingevoegd, vanwege de פיוטים van תפילת טל, die bij מוסף gezegd worden. Het doechenen vindt plaats, zoals beschreven op p. 5 en 6 van Roush Hashono. Na de חזרת הש"ץ wordt meteen "heel" הלל gezegd (dus niet eerst קדיש). Alle 4 Jomtow-dagen en שבת חול המועד zingt de Gemeente de antwoorden bij הודו en אַנָּא op de melodie van אדיר הוא.

Onmiddellijk na הלל volgt Kaddish Tiskabbal door de חזן. Nu worden de שיר ארון van de dag van de week, waarop de eerste dag פסח valt, en, met geopende ארון הקודש, de שיר הכבוד, die begint met אַנְעִים זְמִירוֹת, beurt om beurt door de חזן en de Gemeente gereciteerd, resp. gezongen. Daarna zeggen de rouwenden Kaddish. Nu volgt de שיר של יום en, in de plaatsen waar dat gebruikelijk is⁹, de speciale מזמור voor de eerste dag פסח, Psalm 105, הוֹדוּ לַה' קְרָאוּ בְשֵׁמוֹ הוֹדִיעוּ בְעַמִּים עֲלִילוֹתָיו, פסח 105, Psalm 105, הוֹדוּ לַה' קְרָאוּ בְשֵׁמוֹ הוֹדִיעוּ בְעַמִּים עֲלִילוֹתָיו. Daarna zeggen de rouwenden weer Kaddish.

Het laajenen

Terwijl de ארון הקודש geopend wordt, zet de חזן het בנסוע in, wat door allen gezamenlijk gezongen wordt. Er worden 2 ספרי תורה uit de ארון הקודש gehaald. Als de חזן het vers לעמו ישראל שנתן תורה zegt, moeten deze 2 ספרי תורה al in de handen zijn van resp. de חזן en degeen die met de mitswo van ספר שני vereerd is. De חזן reciteert nu, ook op שבת, 3 keer de מידות, "ג' מידות", die beginnen met ה' א-ל רחום והנון, De Gemeente zegt het ook 3 keer zacht voor zichzelf. Daarna zegt iedereen zacht voor zichzelf het stuk dat begint met רבנו של עולם¹⁰. Dit stuk wordt afgesloten met het 3

⁸ De גאולה van de eerste dag פסח bevat 3 strofen, die van de tweede dag 4 en die van שבת חול המועד 5. Op de zevende dag wordt in veel Gemeenten, maar niet in Nederland, als גאולה gezegd, die begint met de woorden מצולים נהפכו ליבשה, יום ליבשה נהפכו מצולים הלוי. De achtste dag wordt nergens een גאולה ingevoegd.

⁹ Zoals Utrecht, Elburg en Borculo.

¹⁰ In de Nederlandse מחזורים is de aanhef van dit stuk op de ימים נוראים en op de רבון העולם, ימים נוראים: ימים נוראים. In de Duitse מחזורים is het altijd רבון העולם. Ik weet niet of dit verschil in de Nederlandse מחזורים ergens op gebaseerd is, of dat het een inconsistentie is. In de Oosteuropese מחזורים is de aanhef altijd: רבנו של עולם.

keer zingen door de חזן van de posoek 'ואני תפילתי וגו', hetwelk door de Gemeente stil begeleid wordt. Als de חזן dit gedaan heeft, wordt de ארון הקודש gesloten.

De חזן zingt nu het vers ונרוממה שמו יחדו, waarna allen הגדולה לך ה' הגדולה וגו' beginnen te zingen. Bij de woorden רוממו ה' אלוקינו beginnen de חזן en degenen die achter hem voor de ארון הקודש staan, zich in de richting van het Almémor te begeven. Terwijl zij naar het Almémor lopen zegt ieder voor zichzelf de stukken, die beginnen met resp. על הכל en אב הרחמים. Het oproepen gaat via ויעזור ויגן.

Uit het eerste ספר wordt uit שמות ספר gelaajend van 12:21 tot het eind van dit hoofdstuk, vers 51. Dit stuk uit פסח בא' spreekt over de מצוה van het קרבן פסח in Egypte en de uittocht uit Egypte. De indeling van de פרשה in 5 of, op שבת¹¹, in 7, is zoals aangegeven in de מחזורים. Indien er op שבת ook een אחרון wordt opgeroepen, dan is er een extra "stop" in המישי na vers 39. Bij vers 40 wordt dan שישו opgeroepen, bij vers 43 שביעי en bij vers 48 אחרון.

Als het laajenen uit het eerste ספר voltooid is, wordt het tweede ספר, rechts van het eerste, op de שולחן gelegd en zegt de Shacharies-חזן, staand op het Almémor voor de 2 ספרי תורה, Half-Kaddiesh. Als hij daarmee klaar is, wordt het tweede ספר weer weggenomen en eerst weer op de שולחן gelegd, wanneer de הגבהה van het eerste ספר heeft plaatsgevonden.

Uit het tweede ספר wordt het stukje uit פינחס gelaajend, dat het Moesof-offer van פסח beschrijft: 28:16-25 במדבר.

Daarna wordt de הפטרה gelezen. Deze komt uit het boek יהושע 5:2-6:1 en 6:27. Hierin wordt verteld hoe de בני ישראל, nadat ze onder יהושע de Jordaan waren overgestoken en in het Beloofde Land waren aangekomen, weer de besnijdenis uitvoerden en daardoor ook het קרבן פסח konden brengen (wat, volgens de overlevering, behalve in het eerste jaar na de uittocht uit Egypte, niet gebeurd was). Na de הפטרה worden, als het ook שבת is, de 2 stukken פורקן יקום en מי שברך voor de Gemeente gezegd.

Vervolgens gaat de dienst verder met אשרי יושבי ביתך. Als dit beëindigd is, neemt de חזן het tweede ספר en degeen die ספר שני heeft het eerste ספר. De חזן zegt dan luid: יהללו את שם ה' כי נשגב שמו לבדו en de Gemeente begint daarop het stukje te zingen dat begint met הודו על ארץ ושמים. Als de Gemeente dit beëindigd heeft, beginnen de חזן en de personen die hem begeleiden in de richting van de ארון הקודש te lopen. Allen zeggen dan Psalm 24 of, op שבת, 29. In de Grote Sjoel werd deze Psalm door het koor gezongen. Indien er geen koor in de sjoel is, zegt iedereen die Psalm zacht voor zichzelf. Tenslotte zet de חזן het ובנוחה יאמר in, dat in zijn geheel door de Gemeente wordt gezongen. Na ובנוחה wordt een wit פרוכת voor de ארון הקודש geschoven.

Het Moesof-gebed

¹¹ De Portugezen (en, algemener, de Sefaradiem) beginnen het laajenen, als de eerste dag פסח op שבת valt, bij hfdst. 12:14 וגו' לזכרון וגו'.

De zing nu Half-Kaddish. Voor het begin van de stille עמידה van מוסף roept de שמע uit: מכלכל חיים בחסד, om aan te geven dat מורייד הגשם nu niet meer gezegd wordt. De Gemeente zegt nu de stille עמידה van מוסף.

In de herhaling van de עמידה טל ingevoegd. Nadat de zing de woorden בְּדַעְתּוֹ מלך geciteerd heeft, zegt de Gemeente het vers dat begint met גֵּיא וּדְשָׁאִיָּהּ לְחִדּוֹת, אַבְיָעָה חִידוֹת, waarop de zing het vers reciteert dat begint met בְּרוּךְ אַתָּה ה' מִגֵּן אַבְרָהָם. De zing gaat dan verder met אַתָּה גִּבּוּר לְעוֹלָם ה', מַחִיָּה מֵתִים אַתָּה רַב לְהוֹשִׁיעַ. Meteen daarna begint de Gemeente met תְּהוֹמוֹת הַדּוֹם לְרִסְסוֹ כְּסוּפִים en volgen alle andere stukken van טל תפילת טל. De zing zegt de woorden מכלכל חיים בחסד pas na het einde van de gehele טל תפילת טל (dus niet zoals tussen haakjes in de Nederlandse מחזורים als andere mogelijkheden wordt aangegeven).

De 3 lange stukken in טל תפילת טל, die beginnen met resp. אֲרָשָׁה אֲרוֹשׁ רְחִשׁוֹן, אֲאָגְרָה בְּנִי, תַּחַת אֵילַת עוֹפָר en אִישׁ הַמְשָׁרָר בְּטַל, worden niet gezegd. Nadat de zing de woorden תְּהוֹמוֹת, het eind van het eerder vermelde stukje, dat begint met לְהַחֲיוֹת בּוֹ נְקוּמֵי סְעִיפִים, geciteerd heeft, begint de Gemeente, volgens Raw Tal, zacht het stuk te zeggen dat begint met אֵלִים בְּיוֹם מְחֻסָּן. Volgens Veder wordt ook dit stuk over de “dierenriem” (of zodiak) niet meer gezegd (doch alleen de slot-פיוט, die begint met אֱלוֹקֵינוּ וְאֱלוֹקֵי אַבּוֹתֵינוּ טל תּוֹן לְרִצּוֹת אֲרָצָה). Als ik me niet vergis, werd het voor mijn barmitswe in de Lekstraat nog wel gezegd. Het laatste vers van elke strofe van deze פיוט wordt eerst luid door de Gemeente gezegd en daarna door de zing herhaald. Nadat de zing het laatste vers van deze פיוט שוֹשְׁנָה, טל תְּשַׁרְיֵשׁ אַבִּי יְשָׁנָה - לְהַפְרִיחַ כְּטַל שוֹשְׁנָה, herhaald heeft, zegt hij luid de woorden אֱלוֹקֵינוּ וְאֱלוֹקֵי אַבּוֹתֵינוּ en draagt hij de nu volgende פיוט, wier strofen alle beginnen met het woord טל, in zijn geheel voor. Daarna zegt hij luid de woorden שַׂאתָה הוּא ה' אֱלוֹקֵינוּ מְשִׁיב הַרוּחַ וּמוֹרִיד הַטַּל. De ארון הקודש wordt nu geopend en de zing reciteert nu luid 3 verzen, waarop de Gemeente steeds luid אמן antwoordt. Daarna wordt de ארון הקודש gesloten en vervolgt de zing de חזרת הש"ץ, zoals al opgemerkt, met de woorden מכלכל חיים בחסד. In de קדושה wordt ingevoegd. De zing gaat nu verder met אתָּה בַּחֲרַתְנוּ, ותַּתֵּן לָנוּ, ומִפְנֵי חַטָּאתֵינוּ en de פִּרְשַׁת הַקִּרְבָּנוֹת van de eerste dag: וּבַחֲדוֹשׁ הָרִאשׁוֹן בְּאַרְבַּעַת עָשָׂר יוֹם לְחֹדֶשׁ פֶּסַח לַה' וְגו'. כמדובר וגו' ומנחתם ונסכיהם. Als het tevens is worden de woorden, die tussen haakjes staan voor שַׂבַּת, natuurlijk gezegd. Ook wordt dan, vóór de פִּרְשַׁת הַקִּרְבָּנוֹת, het וביום השַׂבַּת gezegd en erna שַׂבַּת במלכותך. De woorden na het וביום השַׂבַּת, וביום קַמְרוֹר, die in sommige מחזורים voorkomen en daar tussen haakjes staan, worden niet gezegd (ook niet in de stille עמידה). De zing vervolgt met אֱלוֹקֵינוּ וְאֱלוֹקֵי אַבּוֹתֵינוּ מִלֶּךְ רַחֲמַן רַחֵם עָלֵינוּ וְגו' en als hij de woorden לְשִׁירָם וְלִזְמָרָם reciteert, treden de כַּהֲנִים aan om hun handen door de לְוִיִּים te laten wassen. De zing gaat verder met הַשִּׁיאָנוּ ה' בְּרוּךְ אַתָּה ה' מְקַדֵּשׁ (הַשַּׂבַּת ו-) en sluit al deze stukken af met אֱלוֹקֵינוּ אַתְּ בְּרַכְתָּנוּ מוֹעֲדֶיךָ וְגו'. ישראל והזמנים. Als de zing met רִצָּה begint, betreden de כַּהֲנִים het דוֹכֵן. Na רִצָּה zegt de Gemeente וְתַעֲרַב עֲלֵיךָ עֲתִירְתָּנוּ tot (en met) אֱלוֹקֵינוּ וְאֱלוֹקֵי אַבּוֹתֵינוּ. De zing herhaalt dit stukje en sluit het af met אֱלוֹקֵינוּ וְאֱלוֹקֵי אַבּוֹתֵינוּ נַעֲבֹד לְבָדָךְ בִּירְאָה נַעֲבֹד. Daarna volgen מוֹדִים, מוֹדִים וְעַל כּוֹלָם, מוֹדִים. De zing herhaalt dit stukje en sluit het af met אֱלוֹקֵינוּ וְאֱלוֹקֵי אַבּוֹתֵינוּ וְגו'. Nadat de zing de woorden נִאֵה לְהוֹדוֹת, הטוב שמך ולך נאה להודות, gezegd heeft, volgt het doechnen, zoals op p. 5 en 6 van Roush Hashono beschreven. Na het doechnen,

beëindigt de חזן de הזרת הש"ץ met שלום. Ter afsluiting van de הזרת הש"ץ zingt de חזן dan Kaddiesh Tiskabbal.

Allen zingen nu samen כאלוקינו, waarna הקטורת, פטום אומרים, אין רבי אלעזר בבית המקדש en עלינו gezegd worden. Daarna wordt door allen samen לשבח gezongen, waarna de rouwenden Kaddiesh zeggen. Hiermee is de dienst beëindigd.

Mincho, de na-Middag Dienst

Als de eerste dag פסח op שבת valt, wordt in מנחה gelaajend en wel, de eerste פרשה van de seddere van de eerste שבת ná פסח. In een gewoon jaar is dat שמיני en in een schrikkeljaar מות אחרי מות. Voor het “Ausheben” wordt op שבת, na de Half-Kaddiesh na וציון, het vers ואני תפילתי לך ה' וגו' gezegd.

De עמידה is gelijk aan die bij שחרית; bij de herhaling ervan wordt, zoals gebruikelijk (met uitzondering van כיפור) de gewone (korte) קדושה gezegd. Op het eind wordt op een gewone dag שלום gezegd en op שבת שים שלום: שבת op wordt ook op שבת niet gezegd.

פסח Ingaande tweede avond

De tweede avond is de opbouw van de dienst als de eerste avond. Alle פיוטים (behalve de afsluitende פיוט, de ביכור) beginnen dit keer met de woorden ליל שימורים en worden op dezelfde manier voorgedragen als beschreven bij de eerste avond. Elke strofe in de פיוט na שירה לך ענו eindigt met de woorden בגלילי חג פסח. De פיוט (ביכור) na השכיבו, die begint met de woorden אור יום הַנֶּפֶךְ, spreekt over het brengen van het העומר van de verse gerst op de tweede dag פסח in het המקדש¹². De tweede avond komt de ביכור meteen na שלומך, zonder nog een strofe, beginnend met ליל שימורים, zoals op de eerste avond. De Gemeente zegt nu השכיבו tot שלומך ופרוש עלינו סוכת שלומך, de חזן herhaalt השכיבו vanaf ובואנו וצאתנו וברוך אתה ה' הפורש וגו' inclusief de afsluitende beroche. Uitsluitend dit ברוך אתה ה' הפורש וגו' wordt daarna door de חזן herhaald en niet ook de laatste woorden van de פיוט.

Indien de eerste dag פסח op שבת valt, roept de שמש, onmiddellijk voor de עמידה van de tweede avond, het woord ותודיענו uit.

De tweede dag פסח kan niet op שבת vallen, zodat er deze avond geen toevoegingen i.v.m. שבת zijn. Na de עמידה volgt meteen Kaddiesh Tiskabbal, waarna het tellen-tellen plaats heeft. Dit gaat בצבור aldus: De חזן zegt eerst luid én de ברכה én het tellingsformulier, die daarna luid door de Gemeente herhaald worden. Wat erna komt, en eventueel Psalm 67: יהי רצון וגו', הרחמן (הוא) יחזיר (לנו) עבודת בית המקדש למקומה, wordt stil gezegd. Ook de tweede avond פסח worden er in sjoel geen קידוש gemaakt en יגדל gezongen. Daarom volgen na het tellen-tellen en de Kaddiesh voor de rouwenden, waarmee de dienst beëindigd is.

De ochtenddienst op de tweede dag פסח

¹² Deze פיוט wordt door de התוספות בעלי vermeld in קצרה ואחת ארוכה ד"ה אחת ארוכה ואחת קצרה

De "יוצרות" van de tweede dag zijn ook weer gebaseerd op citaten van het begin van de verzen uit שיר השירים en hebben dezelfde vorm als die van de eerste dag. Ze worden dan ook op dezelfde manier voorgedragen. De gehele יוצר heeft dit keer één auteur, Rabbi Meshoelom ben R. Klounimous,¹³ רבי משולם בן קלונימוס. De חזן zet de יוצר in met het reciteren van de woorden וְשִׁירִים רָנָן אָפִיק רָנָן, waarna de Gemeente stil verder gaat. De חזן laat dit stuk uit vanaf וְכִסְפָּה אָנָּה וְכִסְפָּה, zoals aangegeven in de מחזורים. De laatste woorden van iedere strofe van dit stuk zijn het begin van de opeenvolgende verzen uit שיר השירים van 1:1 tot en met 3:10. Daarna komt de 5-regelige beurtzang, beginnend met de woorden וְצִיָּנָה וְרִצְיָנָה, waarbij de חזן de woorden die in de rechter kolom staan reciteert en de Gemeente antwoordt met de woorden uit de linker kolom, die daarna door de חזן herhaald worden. De woorden uit de rechter kolom zijn het begin van de verzen uit שיר השירים van 3:11 tot en met 4:4 (3:11 is het laatste vers van hfdst. 3), net als op de eerste dag. De Gemeente gaat daarna stil verder met het stuk dat begint met וְשָׁנִי שְׁדִיף, dat door de חזן uitgelaten wordt vanaf וְמִהֶלֶל לְרוּמָם לְגִדּוּל וְמִהֶלֶל. Dit stuk bevat het begin van de verzen 4:5 tot en met 4:11 uit שיר השירים. Het is op de tweede dag korter dan op de eerste dag. De Gemeente gaat dan verder met לארץ המאיר.

In de אופן wordt het eerste vers van de 4 strofen telkens door de חזן voorgedragen en het vervolg door de Gemeente gezegd, zoals aangegeven in de Nederlandse מחזורים. Bij de laatste strofe herhaalt de חזן het gehele vervolg dat de Gemeente gezegd heeft. De verzen in de אופן (en niet alleen de strofen, zoals op de eerste dag) beginnen met de eerste woorden van de verzen 4:12 tot en met 6:3 uit שיר השירים.

De חזן zet de זולת in met de woorden כִּי עֲנִיתֶנִּי אוֹדָה, waarna de Gemeente stil verder gaat. De laatste strofe, die begint met תּוֹקֵף עַז אֶהְבִּים, wordt in zijn geheel door de חזן herhaald, waarna deze het afsluitend vers, dat begint met מִיָּמִים רַבִּים תִּלְלֶת עֲרָמוֹת, reciteert. De strofen in de זולת eindigen met het begin van de verzen 6:12 tot en met 8:7 uit שיר השירים. In deze זולת heeft de dichter, om onbekende reden, dus geen citaten van de verzen 6:4-6:11 opgenomen. Evenmin bevat de פיוט citaten uit de laatste 7 verzen van שיר השירים.

De פיוט (גאולה), die begint met בָּרַח דּוּדִי, wordt, zoals al eerder opgemerkt, in zijn geheel door de חזן voorgedragen.

De tweede dag worden er, zoals gebruikelijk op Jomtow, in de חזרת הש"ץ wel ingevoegd. De חזן begint de herhaling van de עמידה en na de woorden מֶלֶךְ עוֹזֵר מסוד חכמים ונבונים reciteert hij het vers dat begint met פִּיּוּטִים וּמוֹשִׁיעַ ומגן אָנְחֵנוּ וְנִשְׁעָנוּ וְנִשְׁעָנוּ וְנִשְׁעָנוּ: Aangezien het halachisch omstrede is, of er in de חזרת הש"ץ wel פיוטים mogen worden ingelast, verklaren wij dat we ons beroepen op grote Geleerden van weleer, die het toestaan. Het vervolg na שלוש רגלים is op de שלוש רגלים anders dan op de נוראים. Op de שלוש רגלים zegt men אַפְתָּחָה פִּי בְּשִׁיר וְרַנְנִים, לְהוֹדוֹת וּלְהַלֵּל וּגְו'.

Nadat de חזן dit vers gereciteerd heeft, zegt de Gemeente stil het stuk dat begint met אֲסִירִים אֲשֶׁר בְּכַשָּׁר שֶׁעֲשִׂעָתָה. De חזן reciteert de laatste 2 verzen van dit stuk (het eerste vers is: כְּנִנְתָּ בְּכֶן חַג בְּעִבּוֹתוֹת קְשׁוּר). Daarna komt de laatste strofe van deze פיוט, die apart gedrukt is. De Gemeente zegt de eerste 2 verzen ervan: אֶהְבִּיךָ אוֹהֶבְיָה אוֹתָם חֲנוּן, בְּהַר

¹³ Vgl. Shacharies Jom Kippoer noot 4.

en de בפסוֹת וְגִבּוֹן, בְּעֵדֶם תִּגְבּוֹן, waarna de חזן de laatste 2 verzen ervan reciteert: ברוך אתה ה' מגן אברהם afsluit met de woorden

De Gemeente zet dan de חזרת הש"ץ voort en nadat hij de woorden מתים אתה להחיות מתים reciteert heeft, zegt de Gemeente het stuk dat begint met ¹⁴מָה אֵילֹה פְּלִאֵי נְסִיךְ. De חזן reciteert de laatste 2 verzen van dit stuk (het eerste vers is: צֹאן לְפֶסַח מִשְׁכּוֹ וְשַׁחֲטוּ). Daarna komt de laatste strofe van deze פיוט, die apart gedrukt is. De Gemeente zegt de eerste 2 verzen ervan: מִהַשְׁבוֹתֶיךָ לְרַחֲמֵינוּ, מִפְּעֻלוֹתֶיךָ לְרוּמָמְנוּ, waarna de חזן laatste 2 verzen ervan reciteert: מְרַעֲיָךְ מְרוּמָמְנוּ, מְעוֹרָרֵךְ רְדוּמָנוּ, en de ברכה afsluit met de woorden ברוך אתה ה' מחיה המתים. De Gemeente gaat dan stil verder met de פיוט die begint met תַּחֲזֹק יָדַיִם רְפוּת עֵדֶיךָ, קָמִי קְהֵלָה, קִצְצֵתָ בְּחֵילֶךָ.

De Gemeente staat dan op en zegt luid zowel het vers beginnend met de woorden ואתה קדוש¹⁶ als het daarop volgende vers beginnend met ¹⁵יִמְלוֹךְ הוֹי. Daarna herhaalt de חזן deze verzen. De Gemeente gaat daarna stil verder met de פיוט die begint met עָרַב אֲשֶׁר עָלָה אֶת עַם הַסְּבִיבָה. Deze פיוט wordt niet door de חזן uitgelaten. De חזן begint weer luid met het vers וקדוש ומרום וקדוש, dat daarna ook luid door de Gemeente herhaald wordt. De Gemeente gaat daarna stil verder met de פיוט, die begint met אֲזַעַל ורצוי שלששת אלה יגישו עדי en draagt vervolgens het stukje, dat begint met א-ל-נא לעולם תִּעָרַךְ, in zijn geheel voor¹⁷. Daarna zegt de חזן luid de woorden ¹⁸ובכן ואמרתם זבח פסח, waarbij de חזן de verzen uit de rechter kolom reciteert en de Gemeente daarop antwoordt met פסח of פסח. Na elke 3 verzen herhaalt de חזן het refrein ואתם זבח פסח. Nadat de חזן dit de laatste keer gedaan heeft, zegt hij luid ואתה קדוש ישראל, ובכן, לך תעלה קדשה כי אתה קדוש ישראל, ומושיע ומשוע. Dan volgt de סילוק (in de Lekstraat werd deze nog wel gezegd), die begint met בְּעֵשֶׂר מְכוֹת פְּתוּרוּסִים הַפְּרָכָה. Het middenstuk van deze סילוק bestaat uit elf 2-regelige strofen, wier eerste regel begint met het woord הם (de voorlaatste keer: הן) en tweede regel met het woord לכן. In sommige plaatsen wordt dit gedeelte, om beurten, door de חזן en de Gemeente voorgedragen: De חזן zegt de eerste regel van de strofe, die begint met הם, en de Gemeente antwoordt met de tweede regel, die begint met לכן. De rest van de סילוק wordt stil door de Gemeente gezegd en ook niet door de חזן uitgelaten. De חזן begint hardop met ואתה קדוש, waarna de קדושה van שחרית volgt. Het vervolg van de dienst is als op de eerste dag. In de plaatsen waar het gebruikelijk is¹⁹ om na de שיר של יום een speciale מזמור voor Jomtow te zeggen, wordt op de tweede dag Psalm 136, פסח חסדו, כי לעולם חסדו, toegevoegd.

פסח לאajenen op de tweede dag

Uit het eerste ספר ויקרא wordt uit ויקרא 22:26 tot en met 23:44. Dit stuk uit פסח spreekt over de Feestdagen van het Joodse jaar. Bovendien worden de

¹⁴ Deze פיוט wordt door de בעלי התוספות vermeld in רחמים של הקב"ה בעלי התוספות. De רבי אלעזר הקליר schrijft deze פיוט toe aan בעלי התוספות.

¹⁵ 146:10. תהלים.

¹⁶ Ibid. 22:4 (zonder de woorden א-ל-נא).

¹⁷ Dit geschiedt altijd, wanneer dit stukje gezegd wordt.

¹⁸ Deze פיוט wordt ook in de הגדה op de tweede Seideravond gezegd, i.p.v. het lied הלילה ויהי בחצי הלילה van de eerste avond.

¹⁹ Zoals Utrecht, Elburg en Borculo.

plicht tot het brengen van de עומר in het המקדש, dat op deze dag plaatsvond, en de מצוה van ספירת העומר, die deze dag begint, erin vermeld. Dit stuk wordt ook op de eerste en tweede dag סוכות gelaajend. De indeling van de פרשה in 5 עליות is, zoals aangegeven in de מחזורים. Uit het tweede ספר wordt hetzelfde gelaajend als de eerste dag, het stukje uit פינחס, dat het Moesof-offer van פסח beschrijft: 28:16-25. De הפטרה van de tweede dag komt uit ב' מלכים van 23:1 tot en met vers 9 en daarna de verzen van 21 tot en met 25 uit dat hoofdstuk. Daarin wordt verteld hoe in de dagen van Koning Joshiejahoe, na jaren van afgodendienst onder het koningsschap van diens vader (korte periode) en grootvader Menashe (heeft lang geregeerd), het Pesach offer weer op de voorgeschreven wijze gebracht werd.

De stille עמידה van מוסף is op de tweede dag gelijk aan die van de eerste dag en dit keer zijn in de הזרת הש"ץ geen toevoegingen.

De מנהג-dienst is als op de eerste dag, wanneer deze niet op שבת valt.

De מעריב-dienst uitgaande tweede dag פסח is als steeds op uitgaande Jomtow. In de שמונה עשרה wordt אתה הננתנו ingevoegd. Na de עמידה wordt Kaddish Tiskabbal gezegd, waarna het עומר-tellen plaatsvindt, zoals hierboven beschreven. Daarna הבללה met alleen een beker wijn, עלינו en Kaddish voor de rouwenden.

חול המועד (חזה"מ), Choul Hamoungeid, de Tussendagen,

De ברכות over de תפלין worden door de חזן niet hardop gezegd. De Gemeente legt de תפלין af voor הלל. De חזן legt ze op פסח מ' חזה"מ af ná het lezen uit het eerste ספר, voor het lezen van והקרבתם (vgl. p. 11)

מזמור לתודה, Ps. 100, wordt niet gezegd.

Vanaf de eerste dag חזה"מ tot het eind van פסח wordt הלל בדילוגין "half", gezegd, d.w.z., het derde couplet, לא לנו, Ps. 115:1-11, en het vijfde couplet, אהבתי כי ישמע, Ps. 116:1-11, worden overgeslagen. Dit in tegenstelling tot סוכות, waarop elke dag heel הלל wordt gezegd. Hier worden verschillende verklaringen voor gegeven. De meest bekende verklaring is gebaseerd op wat in de Midrash voorkomt. De Engelen zouden op de 7e dag פסח een lied willen gaan zingen. Daarop zei Hashem tot hen: מעשה ידי טובעין בימים ואתם אומרים שירה? Mijn schepselen komen om in de zee en jullie willen voor Mij een lied aanheffen? Daarom zeggen wij maar een gedeelte van הלל. Eén van de verklaarders op de שולחן ערוך redeneert nu aldus²⁰: Als we op de 7e dag geen heel הלל zeggen, dan zeggen we zeker geen heel הלל op de minder heilige dagen van חזה"מ²¹.

De speciale מזמורים, in de plaatsen waar dat gebruikelijk is, zijn voor de 4 dagen חזה"מ, als volgt:

De 3e dag פסח: Ps. 78: משכיל לאספ האזינה עמי תורתי

De 4^e dag פסח: Ps. 106: הללו-יה, הודו לה' כי טוב, כי לעולם חסדו

²⁰ שלחן ערוך או"ח סי' ת"צ ט"ז ס"ק ג'.

²¹ In de גמרא wordt een een meer formeel-technische verklaring gegeven: op סוכות wordt op elke dag een ander Moesof-offer gebracht, terwijl op פסח op alle dagen hetzelfde Moesof-offer als op de eerste dag wordt gebracht (vgl. במדבר 28:19,24 [betreffende פסח] en 29:13,17,20,23,26,29 en 32 [betreffende סוכות]). Daarom is iedere dag van סוכות eigenlijk een nieuwe, op zichzelf staande feestdag (ערכין י' ע"א ו-ע"ב).

De 5^e dag פסח Ps. 107: 'יאמרו גאולי ה' וגו': en

De 6^e dag פסח Ps. 135: 'הללו-יה, הללו את שם ה', הללו עבדי ה'.

Op de 5^e dag פסח wordt uit 2 ספרי תורה gelaajend. Bij het eerste ספר worden 3 personen opgeroepen. Na de na-ברכה van de 3^e opgeroepene, volgt de הגבהה, dan het "יעמוד" voor de 4^e opgeroepene en daarna de שביריך voor de 3^e opgeroepene. Na de na-ברכה van de 4^e opgeroepene, zegt de חזן Half-Kaddish, staande voor het tweede ספר, zonder dat het eerste ספר op de שולחן gelegd wordt.

Ten aanzien van het laajenen uit het eerste ספר, onderscheiden we 2 gevallen:

1. De eerste dag פסח valt op dinsdag (gebeurt in 31.87% van de jaren), שבת (frequentie: 28.04%) of zondag (frequentie: 11.51%):
Op de eerste dag פסח wordt dan gelezen 13:1-16 (שמות) קדש לי כל בכור.
Op de tweede dag פסח wordt gelezen 22:24-23:19 (שמות) אם כסף תלוה את עמי.
Op de derde dag פסח wordt gelezen 34:1-26 (שמות) פָּסַל לך שני לוחות אבנים en als het die dag שבת is en er tenminste 7 personen moeten worden opgeroepen, begint men eerder bij ויאמר משה אל ה' ראה אתה אומר אלי (שמות 33:12). Dit laatste gebeurt als de eerste dag פסח op dinsdag valt.
Op de vierde dag פסח wordt het stuk uit 9:1-14 (שמות) בהעלותך gelezen dat o.a. over פסח שני spreekt: במדבר 9:1-14.
2. De eerste dag פסח valt op donderdag (gebeurt in 28.58% van de jaren): De eerste dag פסח valt dan op שבת en dan wordt het "verlengde" פָּסַל לך שני "verlengde" gelezen, dus 33:12-34:26. De eerste 2 stukken van geval 1 schuiven dan één dag op:
Op de tweede dag פסח wordt gelezen: 13:1-16 (שמות) קדש לי כל בכור.
Op de derde dag פסח wordt gelezen 22:24-23:19 (שמות) אם כסף תלוה את עמי.
Op de vierde dag פסח wordt hetzelfde als in geval 1 gelezen.

De indeling van de פרשיות is, zoals tegenwoordig algemeen in de סידורים en מהזורים²² wordt aangegeven.

Uit het tweede ספר wordt het stukje uit פינחס gelaajend, dat het Moesof-offer van פסח beschrijft: במדבר 28:19-25 (dus als op de eerste twee Jomtow-dagen met weglating van de eerste 3 פסוקים, die niet meer van toepassing zijn).

Na het laajenen wordt מוסף gezegd. In de פרשת הקרבנות begint men, zoals bij het laajenen uit het tweede ספר, bij de woorden 'עולה לה' ויהקרבם אשה עולה לה'. In de herhaling van מוסף wordt de gewone, korte קדושה gezegd, ingeleid door נקדש.

שבת חוה"מ, Choul Hamoungeid

Alleen als de eerste dag פסח op dinsdag of donderdag valt, is er een שבת חוה"מ (dus in 60.45% van de jaren, zie hierboven). Alle תפילות van een gewone vrijdagavond worden nu ook gezegd, behalve מדליקין במה. In alle עמידות wordt יעלה ויבוא ingevoegd. Het Het tellen vindt plaats direct na de קידוש, natuurlijk als het al nacht is. Anders

²² In de oudere מהזורים, zoals Proops en P&vA, komt het laajenen van חוה"מ, behalve שבת חוה"מ, niet voor. Het is te vinden in de סידורים van Wagenaar en Vredenburg.

doet men het tellen-thuis, evenals het nogmaals lezen van de eerste twee delen van קריאת שמע, ná nacht.

De ochtenddienst op שבת חול המועד

Het begin van de dienst is als op een gewone שבת en de Shacharies-חזן begint bij recitatie van de versen uit שיר השירים en in dezelfde stijl geschreven als die van de eerste twee dagen. Ze worden dan ook op dezelfde manier voorgedragen. De auteur van deze פיוטים is Rabbi Shim-ngoun Hagodoul (ong. 950-1020), ר' שמעון בר, uit Mainz. Nadat de חזן het vers ויהי אמר ויהי אור עולם באוצר היים, אורות מאופל אמר ויהי, uit gereciteerd heeft, zet hij de יוצר in met de woorden אֱהוּבָהּ אֶהְבוּהָ מִיְשָׁרִים, waarna de Gemeente stil verder gaat. De laatste woorden van iedere strofe van dit stuk zijn het begin van de opeenvolgende verzen uit שיר השירים van 1:1 tot en met 3:10. De חזן reciteert de laatste strofe van dit stuk, die begint met תְּעִינָה תְּתוּנָה בְּחוֹשֶׁף. Daarna komt de 5-regelige beurtzang, beginnend met צְאֵינָה וְרְאֵינָה, waarbij de חזן de woorden, die in de rechter kolom staan, reciteert en de Gemeente antwoordt met de woorden uit de linker kolom, die daarna door de חזן herhaald worden. De woorden uit de rechter kolom zijn het begin van de verzen uit שיר השירים van 3:11 tot en met 4:4 (3:11 is het laatste vers van hfdst. 3). De Gemeente gaat daarna stil verder met het stuk dat begint met שְׁנֵי שְׂדֵיךָ. De laatste strofe hiervan, beginnend met מָה דוֹדְךָ, wordt door de חזן hardop voorgedragen. Dit stuk bevat het begin van de verzen 4:5 tot en met 5:9 uit שיר השירים.

De אופן wordt niet in zijn geheel door de חזן voorgedragen, doch allen maar ingezet. De חזן draagt de voorlaatste strofe in zijn geheel voor, van אָנָה tot בְּשִׁלְשָׁמוֹ. De Gemeente zegt dan de slotstrofe, die begint met דוּדִי, die daarna in zijn geheel door de חזן herhaald wordt. Elke strofe van de אופן begint met het eerste woord van de nu volgende verzen uit שיר השירים, waarbij in de laatste strofe het derde vers ook begint met het eerste woord van een vers uit שיר השירים. De אופן bevat het begin van de verzen 5:10 tot en met 6:3 uit שיר השירים. De dienst gaat verder met יפארו וכרובים יפארו.

Na קריאת שמע wordt de korte vorm van אמת ויצייב gezegd, zoals gebruikelijk als er זולת wordt ingevoegd. De bijzondere על הראשונים זולת wordt niet door de חזן voorgedragen.

De חזן zet het eerste stuk van de זולת in met de woorden אֵלָה וְכֹאֵלָה הָרְאִיתִנִּי, waarna de Gemeente stil verder gaat. Elk van de laatste twee strofen van dit stuk, resp. beginnend met שְׂוֹכְנֵי בְּגִיָּא גְלוּתָם en תִּקְרַי עֵז אֶהְבִּים, wordt eerst luid door de Gemeente gezegd en daarna door de חזן herhaald. De חזן zet dan het tweede stuk van de זולת in met de woorden מִיָּם רַבִּים שְׁמַתָּ נְתִיבָה, waarna de Gemeente stil verder gaat. De חזן herhaalt het laatste vers: קְדוּשִׁים שְׂבַחוּךָ שִׁירָה עֲרַבָה, בְּגִילָה בְּרִנָּה בְּשִׁמְחָה רַבָּה. De strofen in de זולת bevatten het begin van de verzen 6:12 tot en met 8:14 (het eind) uit שיר השירים. De dichter heeft dus geen citaten van de verzen 6:4-11 in deze פיוט opgenomen²³.

²³ We zien dat in alle 3 gevallen dat de יוצרות gebaseerd zijn op citaten uit שיר השירים steeds een aantal verzen uit שיר השירים wordt overgeslagen. Ik geloof dat dit aldus begrepen moet worden.

De dienst gaat daarna verder met עזרת אבותינו. Voor ברוך אתה ה' גאל ישראל wordt een ingevoegd, wier 5 strofen beginnen met de woorden שיר ברה דודי uit 8:14. De השירים בגלל אבות תושיע בנים ותביא גאולה wordt afgesloten door het vers 8:14. Dit alles wordt door de חזן in zijn geheel voorgedragen en afgesloten met ברוך אתה ה' גאל ישראל.

Daarna volgt de gewone עמידה van שחרית op שבת, waarin יעלה ויבוא wordt ingevoegd. Op שבת חול המועד wordt niet gedoechend. Na de herhaling van de עמידה, wordt "half" הלל gezegd, waarna de חזן Kaddish Tiskabbal uitspreekt. Nu worden de אנעים, שיר הכבוד, ארון הקודש, שבת, שיר היחוד, זמירות, beurt om beurt door de חזן en de Gemeente gereciteerd, resp. gezongen. Daarna zeggen de rouwenden Kaddish. Dan volgt de שיר של יום, Psalm 92, en, in de plaatsen waar dat gebruikelijk is, de speciale מזמור voor deze dag²⁴ van פסח. Daarna zeggen de rouwenden weer Kaddish.

Vervolgens wordt שיר השירים gelezen. Na afloop daarvan zeggen de rouwenden wederom Kaddish.

Nu volgt het laajenen. Het "Ausheben" gaat als op een gewone שבת, dus zonder dat de מידות י"ג en de daarop volgende tekst gezegd worden. Er worden 2 ספרי תורה uit ספרי תורה 33:12 tot en met 34:26, (פר' כי תשא) ראה אתה אומר אלי העל, zoals al in de Talmoed wordt vermeld. De indeling van de פרשה in 7 עליות is zoals aangegeven in de מחזורים. Indien er een אחרון wordt opgeroepen, dan is er een extra "stop" in שביעי na vers 20 (uit hfdst. 34). De אחרון wordt opgeroepen bij vers 21. Dit is ook het laajenen van שבת חוה"מ סוכות, omdat in dit stuk gesproken wordt over שבת, de שלוש רגלים en, volgens de traditie, ook over חול המועד²⁵. Uit het tweede ספר wordt het stukje uit פינחס gelaajend, zoals op elke dag, dat begint met והקרבתם en het Moesof-offer van פסח beschrijft: במדבר 28:19-25. Als הפטרה wordt gelezen יחזקאל 36:37-37:17, wat ook al in de Talmoed wordt vermeld²⁶. Hierin lezen wij het Visioen van de profeet יחזקאל over de Dorre Beenderen die tot leven worden gewekt. Het verband tussen deze tekst en פסח is dat volgens een overlevering de Uiteindelijke Verlossing, als onze verlossing uit Egypte, in de maand Nisan zal zijn²⁷. Op שבת חוה"מ van פסח wordt de gewone slot-ברכה van שבת van de הפטרה gezegd, zonder enige vermelding van Jomtow, noch in het midden van de ברכה (לששון ולשמחה en/of ועל יום חג המצות הזה), noch op het eind (door bijvoeging van וישראל והזמנים).

beschrijft de ideale verhouding tussen כנסת ישראל en Hashem Dit ideaal zal gerealiseerd worden in de אחרית הימים, in de tijd van de Uiteindelijke Verlossing (vgl. de הפטרה van שבת חוה"מ). Om de onvolledigheid van de situatie van ישראל עם voordien en de weg, die wij nog af te leggen hebben, tot uitdrukking te brengen, hebben de פּוֹטְנִים (=dichters) telkens een aantal verzen uit שיר השירים niet in hun פיוטים opgenomen.

²⁴ שבת חול המועד kan óf de vijfde dag פסח zijn (als de eerste dag פסח op dinsdag valt) en dan is de bijzondere מזמור Ps. 107: וגו' יאמרו גאולי ה' וגו'; óf de derde dag פסח (als de eerste dag פסח op donderdag valt) en dan is de bijzondere מזמור Ps. 78: משכיל לאספ האזינה עמי תורתי (vgl. p. 10 en 11).

²⁵ Vgl. מגילה ל"א ע"א רש"י ד"ה מקרא קרינן ראה אתה.

²⁶ מגילה ל"א ע"א.

²⁷ Rashi t.p. legt een ander verband.

Daarna gaat de dienst verder met de 2 stukken פורקן en de מי שברך voor de Gemeente, waarna אשרי gezegd wordt en de ספרי תורה terug worden gebracht naar de ארון הקודש. Als op elke dag מוסף חוה"מ wordt gezegd, waarbij de woorden, die tussen haakjes staan voor שבת, nu natuurlijk gezegd worden. Vóór de הקרבנות פסה van wordt gezegd en וביום השבת וביום השבת פסה wordt gezegd en erna במלכותך. De woorden na het השבת וביום, וזה קרבן שבת וקרבן היום כאמור, die in sommige מחזורים voorkomen en daar tussen haakjes staan, worden niet gezegd. Bij de herhaling van de עמידה wordt in de קדושה de Jomtow-toevoeging אדיר אדיר niet gezegd. Zoals al opgemerkt, vindt het doechenen niet plaats. Het laatste gedeelte van de dienst is zoals op elke שבת.

is als op elke שבת, waarbij יעלה ויבוא ingevoegd, en zonder צדקתך צדק.

Bij uitgaande שבת, worden נועם ויהי נועם en ואתה קדוש ויהי נועם, ná de שמונה עשרה, niet gezegd, vanwege de Jomtow van de laatste dagen פסה. Na de עמידה wordt dan meteen Kaddiesh Tiskabbal gezegd, waarna het עומר-tellen plaats vindt. Het vervolg is dan als elke שבת מוצאי שבת (Ps. 128), שיר המעלות, en een kaars, בשמים, ויתן לך: מוצאי שבת עלינו, en Kaddiesh voor de rouwenden.

פסה De laatste dagen

Bij het aansteken van de kaarsen voor Jomtow en bij de קידוש wordt op de 7^e en 8^e avond פסה geen שהחינו gezegd. De laatste twee dagen zijn geen op zichzelf staande Jomtow, maar een voortzetting van het Feest dat de eerste dag פסה begonnen is.

De dienst op de 7^e en 8^e avond פסה is op dezelfde manier opgebouwd als op de eerste twee dagen. Als het ook ingaande שבת is, wordt, als op iedere Jomtow in Nederland, behalve כפור, יום, de gehele orde van שבת קבלת שבת gezegd. De bij מעריב ingevoegde פיוטים worden op dezelfde manier voorgedragen als beschreven bij de eerste avond.

Het stukje, dat de 7^e avond in מעריב ערבים wordt ingevoegd²⁸, begint met העיר בְּרִית אֲרִי וְיִשְׁעֵי עַל הַיָּם נִגְלָה en het in אהבת עולם ingevoegde stukje begint met הַיָּם נִגְלָה. Het laatste woord in elk vers van de פיוט na שירה is: יָם, eventueel met een voorvoegsel (הים, מים, etc.). Bij השכיבו wordt gehandeld als ingaande tweede dag פסה: De Gemeente zegt tot השכיבו ופרוש עלינו סוכת שלומך, de הזון herhaalt het laatste gedeelte van השכיבו vanaf ובוואנו ושמור צאתנו ובוואנו, die begint met de woorden מְתֵי אָבוֹא, in²⁹. De Gemeente zegt nu deze פיוט, inclusief de slot-ברכה: בְּרַכְּהָּ אֱלֹהֵינוּ, וְאַרְצָהּ פְּנֵי אֱלֹהֵינוּ לְהַקְבִּילָהּ. Uitsluitend dit ה' הפורש וגו' ברוך אתה ה' הפורש וגו' herhaald, zonder de laatste woorden van de פיוט.

Als de 8^e dag op zondag valt, wat gebeurt in de 11.51% van de jaren dat פסה ערב פסה valt, wordt de 8^e avond ותודיענו in de עמידה ingevoegd. De שמע roept dit direct voor de עמידה uit. De 7^e dag פסה kan niet op zondag vallen.

volgt na Kaddiesh Tiskabbal ná de עמידה, waaraan op שבת voorafgaan שבת, אלוקינו ואלוקי אבותינו רצה במנוחתנו וגו' en מגן אבות

²⁸ In tegenstelling tot op de eerste twee avonden, worden op de laatste twee avonden in de Oosteuropese ritus geheel andere פיוטים (מעריבים) gezegd.

²⁹ Deze פיוט is een ביכור en beschrijft de glorie van ציון, als wij er weer voor Hashem kunnen verschijnen.

avond het עומר-tellen. Op de 8^e avond is de volgorde omgekeerd, dus dan eerst het עומר-tellen en daarna קידוש, tenzij het de 8^e avond ingaande שבת is.

We kunnen dit aldus begrijpen. Met de קידוש zegenen wij de bijzondere dag in zijn geheel in. Op de 7^e avond gaat dit vooraf aan het עומר-tellen, dat een onderdeel van deze dag is. De 8^e dag ligt dat anders. De 8^e dag wordt in חוץ לארץ gehouden vanwege ספיקא דיומא. D.w.z., het קידוש-maken op de 8^e avond doen wij op grond van een twijfel. Het עומר-tellen op de 8^e avond, met hetzelfde tellingsformulier als in ארץ ישראל, is geen twijfel, doch een zekerheid. Daarom heeft de 8^e avond het עומר-tellen prioriteit boven het קידוש-maken. Tenzij de 8^e dag op שבת valt. Want dan zegenen wij met de קידוש ook de שבת in, waaromtrent geen twijfel bestaat, doch die zeker op deze dag is. In dat geval blijft de קידוש voorafgaan aan het עומר-tellen.

וְיִזְכְּרוּ בְּמַה מְדַלִּיקִין wordt, als Jomtow op שבת valt (en op שבת חוה"מ) in Amsterdam niet gezegd.

Na עלינו wordt יגדל gezongen, i.t.t. de eerste twee avonden van פסח.

De ochtenddienst op de 7^e en 8^e dag פסח

De Shacharies-חזן begint, als de eerste dagen, luid met לנצח הגיבור.

In een jaar, dat de 7^e of 8^e dag פסח op שבת valt, is geen שבת חוה"מ en daarom wordt in zo een jaar שיר השירים gelezen op de 7^e of 8^e dag, die op שבת valt. De יוצרות van de 7^e of 8^e dag spreken over de redding van ישראל עם, na de uittocht uit Egypte, uit de hand van de Egyptenaren door de סוף קריעת ים סוף, hetwelk volgens de traditie op de 7^e dag פסח heeft plaatsgevonden. De יוצרות van שבת חוה"מ hebben als centraal thema שיר השירים, waar zij, zoals we gezien hebben, ook qua vorm op gebaseerd zijn. Daarom worden in een jaar, dat de 7^e of 8^e dag פסח op שבת valt, de יוצרות van die dag vervangen door die van שבת חוה"מ. In zo een jaar worden dus op de 7^e of 8^e dag פסח de יוצר, de אופן, de זולת en de ברה דודי van שבת חוה"מ gezegd.

Als de 8^e dag op שבת valt, dan worden de קרובות, de פיוטים die bij de herhaling van de עמידה tot de קדושה worden ingevoegd, van de 8^e en 7^e dag verwisseld: Op de 8^e dag worden dan de קרובות van de 7e dag gezegd en op de 7e dag die van de 8e dag. Dit gebeurt om de volgende reden: Als de 8e dag op שבת valt, worden, zoals we gezien hebben, de יוצרות van שבת חוה"מ gezegd. De auteur van deze יוצרות is, zoals hierboven vermeld, Rabbi Shim-ngoun Hagodoul, ר' שמעון בר יצחק. Deze wordt als één van de voornaamste פיוטים beschouwd. De קרובות van de 7e dag zijn ook van zijn hand, die van de 8e dag zijn van een andere פיוטן. Inhoudelijk en qua vorm zijn de קרובות van deze twee dagen gelijk: Beschrijving van de doortocht door de ים סוף en dank aan Hashem daarvoor en dit alles gebaseerd op citaten uit de שירת הים. Ter eerbetuiging aan Rabbi Shim-ngoun Hagodoul worden in een jaar dat de 8^e dag op שבת valt, de קרובות van de 7^e dag gezegd, die dan ook van zijn hand zijn.

De "gewone" יוצר van de 7^e dag wordt, na het luid door de חזן uitgesproken inleidend vers ויהי אור עולם באוצר חיים, אורות מאופל אמר ויהי ingezet met de woorden וְיִזְכְּרוּ בְּמַה מְדַלִּיקִין. Daarna gaat de Gemeente stil verder. De laatste strofe, die begint met רב נְסִיךָ en eindigt met het woord קדוש, wordt in zijn geheel door de חזן voorgedragen.

Al naar gelang het die dag Choul dan wel שבת is, wordt vervolgens לארץ המאיר dan wel הכל יודוך gezegd.

De 7^e en 8^e dag wordt, als het niet ook שבת is, geen אופן ingevoegd.

Na זולת שמע wordt de korte vorm van אמת ויציב gezegd, omdat er זולת wordt ingevoegd. De bijzondere על הראשונים wordt in zijn geheel door de הזון voorgedragen. De זולת wordt door de הזון ingezet met de woorden אי פתרוס בעברך, ראש תנין להדש en daarna stil door de Gemeente gezegd. De laatste strofe, beginnend met לשעבוד מלכיות עקר ונסים מרבים, wordt in zijn geheel door de הזון voorgedragen.

In גאל גאל גאל tot en met ממצרים גאלתנו wordt op de 7^e dag het stuk עזרת אבותינו door de הזון op een bijzondere wijze voorgedragen, als op שבת בשלה.

Als de 7^e dag op שבת valt, wordt als גאולה, zoals al vermeld, de ברה דודי van פסח gezegd. In alle andere gevallen wordt in Nederland op de 7^e dag geen פסח גאולה gezegd³⁰. Hetzelfde geldt voor de 8^e dag פסח.

In de herhaling van de עמידה worden de "gewone" קרובות van de 7^e dag gezegd, als deze niet op vrijdag valt. Immers, als de 7^e dag wel op vrijdag valt, valt de 8^e dag op שבת en dan worden, zoals we al gezien hebben, de קרובות van de 8^e en 7^e dag verwisseld. Als de 7^e dag nu niet op vrijdag valt, zegt de Gemeente, nadat de הזון het חזון het גו' מסוד חכמים ונבונים וגו' in de חזרת הש"ץ gereciteerd heeft, stil het stuk dat begint met תקרא פלאות הפלאות. De הזון reciteert de laatste 2 verzen van dit stuk: אַזְנֵי שְׁמַעוּ אֶת הַקֶּם, תִּנְיִן בְּעֵת שְׁלַח אֶת הַקֶּם. Daarna komt de laatste strofe van deze פיוט, die apart gedrukt is. De Gemeente zegt de eerste 2 verzen ervan (het eerste vers is: אֲזַנֵּי שְׁמַעוּ אֶת הַקֶּם), waarna de הזון de laatste 2 verzen ervan reciteert (het eerste vers is: אֲזַנֵּי שְׁמַעוּ אֶת הַקֶּם) en de ברכה afsluit met de woorden מגן אברהם.

De הזון zet dan de חזרת הש"ץ voort en nadat hij de woorden תתגלת עמוסים ממצרים gereciteerd heeft, zegt de Gemeente het stuk dat begint met אַמְצֵת. De הזון reciteert weer de laatste 2 verzen van dit stuk (het eerste vers is: אַמְצֵת). Daarna komt de laatste strofe van deze פיוט, die apart gedrukt is. De Gemeente zegt de eerste 2 verzen ervan (het eerste vers is: אַמְצֵת), waarna de הזון de laatste 2 verzen ervan reciteert (het eerste vers is: אַמְצֵת) en de ברכה afsluit met de woorden מחיה המתים. De Gemeente zegt dan de פיוט die begint met שְׁבִטֵי יְהוָה הוֹצֵאתָ לְפָדְיוֹם. De הזון laat deze פיוט uit vanaf קדשְׁתָּהּ יִנְעֲרִיצוּ וּבָרוּן יִנְשָׂאוּהָ.

De Gemeente staat dan op en zegt luid zowel het vers beginnend met de woorden ואתה קדוש³² als het daarop volgende vers beginnend met ימלוך ה'³¹. Daarna herhaalt de הזון deze verzen. Vervolgens reciteert de הזון een 3-regelige strofe (de eerste regel is: גְּמֹלוֹת כָּעֵל יִשְׁלַם כָּעֵל) en sluit deze af met het woord קדוש. De Gemeente herhaalt dit en gaat verder met de פיוט die begint met אָמְרוּ לְאַלְקִים אֲדִירִים. Deze פיוט wordt niet door de הזון uitgelaten.

³⁰ In de Oosteuropese ritus en sommige Gemeenten van de Westeuropese ritus wordt de פיוט, die begint met de woorden מצולים נהפכו ליבשה נהפכו מצולים van רבי יהודה הלוי op de 7^e dag als גאולה gezegd. Zoals al opgemerkt in noot 8, is dat in Nederland niet het gebruik.

³¹ 146:10 תהלים.

³² Ibid. 22:4 (zonder de woorden א-ל נא).

Het stukje, dat begint met א-ל נא לעולם תִּעֲרָץ, wordt op de 7^e en 8^e dag פסח niet gezegd. Het wordt nl. als een lied beschouwd en vanwege het bovenvermelde³³ מעשה 34? מועד? ואתם אומרים שירה?

De Hazon begint weer hardop met de woorden וּבְכֹן, נִיּוֹשֵׁעַ ה' בְּיוֹם הַהוּא, die de volgende פיוט inleiden. De Gemeente zegt nu stil het eerste couplet van deze פיוט, dat begint met אֵילֵי הַצֶּדֶק יְדוּעִים. De overgang tussen de coupletten van deze פיוט wordt gevormd door 3-regelige strofen, waarvan het laatste regeltje iedere keer de eerste woorden zijn van een פסוק uit de שירת הים. Deze strofen worden steeds in hun geheel door de Hazon voorgedragen. Voor 35 שְׂדֵי הוֹלִיכָם begint het reciteren al bij הַבְּרֵאשִׁית וְתִטְעֲמוּ בָהֶר נִחְלֵתָהּ. Het laatste couplet wordt ook afgesloten door een dergelijke 3-regelige strofe en hier begint het reciteren al bij יִקְנֵא בְּקִנְאָתוֹ (en eindigt met 36 אַחַד בְּיוֹם הַהוּא יִהְיֶה ה' אַחַד (ושמו אחד).

Daarna zegt de Hazon luid וּמוֹשִׁיעַ יִשְׂרָאֵל וּמוֹשִׁיעַ יִשְׂרָאֵל, en volgt de סילוק, die begint met de woorden חֲסִדֵי ה' אֲזַכִּיר תְּהִלּוֹת ה'. Deze סילוק wordt stil door de Gemeente gezegd. In sommige steden begint de Hazon hardop bij אֲדוֹנָינוּ ה' אֲדוֹנָינוּ ה', zoals aangegeven in de Westeuropese מחזורים. Raw Tal schrijft dat de Hazon de סילוק niet uitlaat, maar pas hardop gaat bij יד נביאך על יד נביאך, waarna de קדושה gezegd wordt. Het vervolg van de dienst is als op de eerste dagen. In de plaatsen waar het gebruikelijk is om na de שיר של יום een speciale מזמור voor Jomtow te zeggen, wordt op de zevende dag Psalm 114, toegevoegd. Als de 7^e dag op שבת valt, wordt na de Kaddish voor de rouwenden, na de שיר של יום, het שיר השירים gelezen.

Het laajenen op de zevende dag פסח

Op de 7^e dag wordt uit het eerste ספר שמות 13:17 tot (en met) 15:26. In dit stuk uit בשלה פר' wordt beschreven hoe de בני ישראל, na de uittocht uit Egypte, door de Egyptenaren achtervolgd, bij de ים סוף kwamen, erdoor trokken en vervolgens de שירת הים zongen. De indeling van de פרשה in 5 of, op שבת, in 7, is zoals aangegeven in de מחזורים. Indien er op שבת ook een אחרון wordt opgeroepen, dan is er een extra "stop" in השישי na vers 21 uit hfdst. 14. Bij vers 22 wordt dan שביעי opgeroepen en bij vers 26 אחרון. Uit het tweede ספר wordt hetzelfde stukje uit פינחס als op חוה"מ gelaajend, dat het identieke Moesof-offer van alle dagen פסח beschrijft: במדבר 28:19-25.

Als הפטרה wordt op de 7^e dag het danklied aan Hashem dat Koning David gezongen heeft, na zijn redding "uit de hand van al zijn vijanden en uit de hand van Sho-oel". Dit komt uit 22:1-51, שמואל ב' en correspondeert natuurlijk met de שירת הים, die uit de תורה wordt gelezen.

Het vervolg van de dienst is als de 2^e dag פסח, met de eventuele toevoegingen in שבת חוה"מ als het tevens שבת is, zoals beschreven bij de eerste dag en שבת חוה"מ.

³³ Vgl. p. 10.

³⁴ Vgl. שולחן ערוך או"ח סי' ת"צ לבוש סע' ו'.

³⁵ En niet in de 2 andere coupletten, die bij Heidenheim ook worden aangegeven voor een eerder begin van het reciteren.

³⁶ 14:9 זכריה.

De De-mnha-dienst op de laatste twee dagen is zoals beschreven bij de eerste twee dagen פסה.

מתנת יד, פסה achtste en laatste dag

Bij de inleiding tot de laatste twee dagen פסה hebben we al verschillende aspecten van de dienst op de 8^e dag פסה behandeld. We zullen ons nu bepalen tot die onderdelen van de dienst die nog niet besproken zijn.

Het stukje, dat de 8^e avond in ערבים אשר wordt ingevoegd³⁷, begint met דברי האמנותם en het in אהבת עולם ingevoegde stukje begint met וְרַם זְכַרְתָּ בְּנֵי עֵבֶר וְעָרֵי כְּנִי. De פיוט die in ואמונה, na de woorden שירה, wordt ingevoegd begint met de woorden אֲשִׁירָה לָהּ בְּשִׁירָה עֲרָבָה. Elk vers van deze פיוט eindigt met de woorden ה' מִי כְמוֹךָ. Het stuk dat begint met השכיבנו wordt door de Gemeente meteen gezegd samen met het ingelaste stukje, dat begint met א-ל עֲזָר הָקָם טְלָאִיךָ לְעִלּוּם, en de slot-ברכה. De herhaalt dit vanaf ובואנו met het ingelaste stukje en de slot-ברכה.

Over de volgorde waarin de קידוש en het tellen-עומר deze avond gezegd worden, hebben we al eerder gesproken.

De Shacharies begin, als de 7^e dag en de eerste dagen, luid met לנצה הגיבור.

Als de 8^e dag niet op שבת valt, worden de “gewone” יוצרות van de 8^e dag gezegd. De אור עולם באוצר חיים, אורות מאופל, na luid het inleidend vers יוצר “gewone”, na luid het inleidend vers אֶתְּהָ הָאֶרֶץ יוֹמָם וְלַיְלָה לִפְנֵי מַחְנֵי. De Gemeente gaat daarna stil verder. De laatste strofe, die begint met תִּקַּף בֵּית יַעֲקֹב אֶדְרָת, wordt in zijn geheel door de חזן herhaald.

Al naar gelang het die dag Choul dan wel שבת is, wordt vervolgens לארץ המאיר dan wel הכל יודוך gezegd.

De 8^e dag wordt, als het niet ook שבת is, geen אופן ingevoegd.

De זולת van de 8^e dag, die niet op שבת valt, is gelijk aan die van de 7^e dag, die niet op שבת valt: אִי פְתוּס בְּעֶבְרָה, ראש תגין להדש וגו'. Deze wordt ook weer stil door de Gemeente gezegd en door de חזן uitgelaten vanaf מרבים.

Als de 8^e dag niet op שבת valt, wordt er geen גאולה ingevoegd.

Als de 8^e dag niet op שבת valt, worden in de herhaling van de עמידה van שחרית de “gewone” קרובות gezegd. Nadat de חזן het מסוד חכמים ונבונים וגו' heeft gereciteerd, zegt de Gemeente stil het stuk dat begint met אֵימַת נוֹרְאוֹתֶיךָ בְּשִׁדָּה צַעַן כְּהַשְׁלַחַת. De חזן reciteert de laatste 2 verzen van dit stuk: קִלְגָּסִים מִרְאוֹת עֲצָמוֹת זָכָד וְשׁוֹתְלָה, רַחֲקָם מִדְּרָךְ אוֹתָם. צַר בְּשִׁלָּה. Daarna komt de laatste strofe van deze פיוט, die apart gedrukt is. De Gemeente zegt de eerste 2 verzen ervan (het eerste vers is: עֲבָדוּ שְׁלַח לְהוֹצִיא עִמּוֹ בְּשִׁשּׁוֹן), waarna de חזן luid de laatste 2 verzen ervan reciteert (het eerste vers is: תָּמִים זָכַר מְגִסָּה) en de ברכה afsluit met de woorden מִגַּן אַבְרָהָם.

De חזן zet dan de חזרת הש"ץ voort en nadat hij de woorden מתים אתה להחיות מתים heeft gereciteerd, zegt de Gemeente het stuk dat begint met רַב עֲצָה וְגִבּוֹרָה. De חזן reciteert weer de laatste 2 verzen van dit stuk (het eerste vers is: דְּרָךְ הַסֵּב לְגֵאוּלֵי). Daarna komt de laatste strofe van deze פיוט, die apart gedrukt is. De

³⁷ Vgl. noot 28.

Gemeente zegt de eerste 2 verzen ervan (het eerste vers is: **מַעֲלֵיו, בַּקֵּהל עִם תְּמִיד אֲרָנָן**), waarna de hazzan de laatste 2 verzen ervan reciteert (het eerste vers is: **אֲרוֹת טְלֵלֵי תְהִי**) en de Gemeente afsluit met de woorden **מִנּוּ אֶתְחַוֶּנָּה** en de Gemeente afsluit met de woorden **ה' מַחִיהַ הַמַּתִּים** ברכה. De Gemeente zegt dan het stuk dat begint met **לֹא יִרְאֶה**. De hazzan reciteert weer de laatste 2 verzen van dit stuk (het eerste vers is: **יִשַׁע מִצִּיּוֹן שְׁלַח וְהִדְשׁ נְשִׁיר**). De volgende 3 strofen van deze **פיוט** zijn apart gedrukt. De Gemeente zegt hiervan telkens de eerste 2 verzen en de hazzan de laatste 2 verzen. Het eerste vers van deze strofen is resp. **הִרְשׁוּ יוֹשְׁבֵי תְרַשֶׁת** en **מִכְלָל יוֹפֵי עַל מְשַׁפְּטוֹ יִתְדֵשׁ** en **עַל רַבּוֹ קָמְיוֹ לְלוֹזוֹת, לְאַבְדּוֹ יָפָה וּבְרָה**.

De Gemeente staat dan op en zegt luid zowel het vers beginnend met de woorden **הִימְלוֹךְ הִי**³⁸ als het daarop volgende vers beginnend met **קְדוֹשׁ**³⁹. Daarna herhaalt de hazzan deze verzen. De Gemeente gaat verder met de **פיוט** die begint met **לֹא אֶדְנִי חֶלֶד עַד לֹא** **טְבוּעִים**. Deze **פיוט** wordt niet door de hazzan uitgelaten, de Gemeente zegt erna luid het vers: **בְּגִזְרַת הַיְיָ וְקִיָּם נוֹרָא וּמְרוֹם וְקְדוּשׁ**, dat daarna door de hazzan herhaald wordt. Vervolgens zegt de hazzan luid een 3-regelige strofe (de eerste regel is: **תִּכְבֵּם לְבָב וְאִמִּיץ פֶּה**), die hij afsluit met het woord **קְדוֹשׁ**. Dit wordt daarna door de Gemeente herhaald. Dit is een inleiding tot de volgende **פיוט**, die begint met **רְשַׁע בְּעֵלְיוֹ** en stil door de Gemeente gezegd wordt. De laatste strofe van dit stuk die begint met **וּטְפוּלְיוֹ אֲשֶׁר** **שְׁעִיר וְטְפוּלְיוֹ אֲשֶׁר**, wordt door de hazzan hardop gezegd. De hazzan sluit de **פיוט** dan af met een andere 3-regelige strofe (de eerste regel is: **בְּעֵטוֹתוֹ קִנְיָה בְּלִבְשׁוֹ נָקָם**), waarna hij het woord **קְדוֹשׁ** uitroept. Dit alles wordt dan door de Gemeente herhaald. Daarna staat in de **מחזור** het stukje dat begint met **א-ל נא לעולם תִּעֲרַץ**. Dit wordt evenwel in Nederland en de meeste andere **קהילות** niet gezegd, zoals hierboven op p. 17 besproken.

Nu volgt de **פיוט**, die begint met **וּבִכְנֹ, וְיִשַׁע ה' בַּיּוֹם הַהוּא**. Deze **פיוט** is op dezelfde manier opgebouwd als de overeenkomstige **פיוט** van de 7^e dag met dezelfde openingswoorden, op dezelfde plaats in de dienst. Hij wordt dan ook op dezelfde manier voorgedragen: De coupletten van de **פיוט** worden stil door de Gemeente gezegd en de hazzan reciteert de 3-regelige overgangsstrofen, waarvan het laatste regeltje iedere keer de eerste woorden zijn van een **פסוק** uit de **שירת הים**. In 2 coupletten van deze **פיוט** begint het reciteren door de hazzan al eerder: **שְׂדֵי הַמְּשָׁלִים** bij **נַחִית בַּחֲסֹךְ** **Vóór** **לְשׁוֹנָאֵי לְהַאֲבִידֵם**. En in het laatste couplet bij **יְהוָה אֵל עֲמִים שְׁפָה בְרוּרָה יַחַד**.

Daarna zegt de hazzan luid en volgt de **פיוט**, die begint met de woorden **אִמִּץ גְּבוּרָתְךָ מִי יִמְלָל**. Deze wordt stil door de Gemeente gezegd en niet door de hazzan uitgelaten. De hazzan begint hardop met **עַל יָד** **כְּכָתוּב** **וְקָרָא זֶה אֵל זֶה וְאָמַר**, waarna de **פיוט** van **שחרית** wordt uitgesproken. Het vervolg van de dienst is als op de 7^e dag en de eerste dagen. In de plaatsen waar het gebruikelijk is om na de **שירת הים** een speciale **מזמור** voor **Jomtaw** te zeggen, wordt op de achtste dag **Psalm 66** **פסח** **הָרִיעוּ לְאֱלֹהִים כָּל הָאָרֶץ**, toegevoegd. Als de 8^e dag op **שבת** valt, wordt na de **Kaddish** voor de rouwenden, ná de **שירת הים**, het **שיר השירים** gelezen.

פסח על de laatste dag

³⁸ תהלים 146:10.

³⁹ Ibid. 22:4 (zonder de woorden **א-ל נא**).

Als de הזון en zijn gevolg, na de הוצאה, op het Almemmor, zijn gekomen, worden de 2 ספרי תורה, met hun sieraden er nog op, op de שולחן gelegd. De הזון draagt dan luid על הכל, zin om zin, in beurtzang met de Gemeente voor.

Op de 8^e dag פסח wordt, zoals op elke laatste dag van de 3 Opgangsfesten, שלוש רגלים, uit het eerste ספר דברים uit ספר 15:19 tot (en met) 16:17. In dit stuk uit פרא, dat begint met de woorden כל הבכור, worden verschillende מצוות, die verband houden met de שלוש רגלים, beschreven. Op het eind ervan wordt de מצוה van ראיין, het verschijnen op elk van deze רגלים in het המקדש vermeld met de volgende woorden: --בְּחַרְךָ אֶת-פְּנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ, בְּמִקּוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר--: רִיקָם בְּחַג הַמִּצּוֹת וּבְחַג הַשְּׂבִיעוֹת, וּבְחַג הַסִּפּוֹת; וְלֹא יִרְאֶה אֶת-פְּנֵי ה', רִיקָם אִישׁ, כְּבָרְכַת ה' אֱלֹהֶיךָ, אֲשֶׁר נָתַן-לְךָ: Daarna volgt het vers: **כַּמְתַּנַּת יָדוֹ**, waaraan de laatste dag Jomtow zijn naam ontleent: מתנת יד. Als de 8^e dag op שבת valt en er tenminste 7 personen moeten worden opgeroepen, begint het laajenen al bij 14:22, עשר תעשר. De indeling van de פרשה in עליות is, zoals aangegeven in de מחזורים. Indien er op שבת ook een אחרון wordt opgeroepen, dan is er een extra “stop” in de afdeling van de לוי na vers 15:15⁴⁰. Bij vers 16 wordt dan שלישי opgeroepen, bij שלישי uit de מחזורים wordt שביעי opgeroepen, etc. Alle עליות schuiven één op, zodat bij wat in de מחזורים wordt aangegeven als שביעי de אחרון wordt opgeroepen. Uit het tweede ספר wordt hetzelfde stukje uit פניחס als op de 7e dag en במדבר 28:19-25 gelaajend: חוה"מ

Als de הפטרה wordt op de 8e dag de profetie van de profeet Jeshaja, die begint met de woorden עוד היום בנב לעמוד, gelezen (ישעיה 10:32-12:6). Ter afsluiting van het Feest, dat wij vieren ter herdenking aan onze eerste verlossing, lezen wij een הפטרה, waarin onze uiteindelijke Verlossing beschreven wordt. In het eerste vers van de הפטרה zinspeelt de profeet Jeshaja op de wonderbaarlijke redding van Jerushalajiem uit de handen van Sancheiriew en diens troepen⁴¹, die volgens de overlevering ook op פסח plaatsgevonden heeft.

Als het ook שבת is worden nu de 2 stukken פורקן en de מי שברך voor de Gemeente gezegd. Daarna volgt de ceremonie van מתנת יד. Deze begint met het הזכרת, waarbij iedereen voor zichzelf het יזכור-gebed uitspreekt voor overleden of omgekomen familieleden. Vervolgens zegt de הזון een יזכור voor de slachtoffers van de Shoa en één voor allen die in Israël op het slagveld gesneuveld of bij terreur aanslagen omgekomen zijn. De הזון neemt dan het tweede תורה in zijn arm en spreekt een מי שברך uit voor de bestuurders der Gemeente. Deze מי שברך luidt aldus:

מִי שֶׁבִּרַךְ אֲבוֹתֵינוּ אֲבֹתֵהֶם יִצְחָק וְיַעֲקֹב מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן דָּוִד וְיִשְׁלָמָה, הוּא יִבְרַךְ אֶת פְּרִנְסֵי קְהֵלָתֵנוּ וְאֶת מְנַהֲיָגֵיהֶם, הֵם וְנִשְׁיָהֶם וּבְנֹתֵיהֶם וְכָל אֲשֶׁר לָהֶם, שִׁיתָנוּ מִתַּנַּת יָדָם לְכַבוֹד הַמָּקוֹם וְלְכַבוֹד הַתּוֹרָה וְלְכַבוֹד הַרְגָל. בְּשֹׁכֵר זֶה הַקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא יִשְׁמְרֵם וְיִצְלִיֵם מִכָּל צָרָה וּמְצוּקָה וּמִכָּל נֹגַע וּמַחֲלָה, וְיִשְׁלַח בְּרַכָּה וְהִצְלָחָה בְּכָל מַעֲשֵׂה יְדֵיהֶם וּבְיַרְכָם וּבְיַנְכָם לְעֵלוֹת לְרַגְלָה עִם כָּל יִשְׂרָאֵל אֲחֵיהֶם וְנֹאמֵר אָמֵן.

Daarna neemt de in de sjoel fungerende of aanwezige Rabbijn dit ספר van de הזון en spreekt de volgende מי שברך voor de Gemeente uit:

⁴⁰ Aldus in Amsterdam en bij Raw Tal. Volgens Raw Maarssen ה"ד, is de extra “stop” een vers eerder, dus bij vers 14 in datzelfde hoofdstuk.

⁴¹ Vgl. 19:35 מלכים ב'.

מי שברך אבותינו אברהם יצחק ויעקב משה ואהרן דוד ושלמה, הוא יברך את כל הקהל הקדוש הזה עם כל קהלות הקדוש ועם כל אלופי לומדי התורה, הם ונשיהם ובניהם ובנותיהם וכל אשר להם, בעבור שיתנו מתנת ידם לכבוד המקום ולכבוד התורה ולכבוד הרגל, בשכר זה הקדוש ברוך הוא ישמרם ויצילם מכל צרה וצוקה ומכל נגע ומחלה, וישלח ברכה והצלחה בכל מעשה ידיהם ויברכם ויזכם לעלות לרגל עם כל ישראל אחיהם ונאמר אמן.

De Rabbijn vervolgt nu de dienst met het reciteren van het eerste vers van אשרי, waarna hij het ספר תורה aan de חזן overdraagt, die dan verder gaat met de dienst.

Het vervolg van de dienst is als de 7^e dag פסח, met de eventuele toevoegingen in מוסף als het tevens שבת is.

De De Rabbijn dienstdienst op de laatste dag is zoals beschreven bij de eerste dag פסח.

In de מעריב-dienst van de uitgaande achtste dag פסח, wordt in de עשרה het ingevoegd, maar ויבוא יעלה natuurlijk niet meer gezegd. Als het de 8^e dag was, worden alle stukken van מוצאי שבת gezegd: Na de עשרה volgen dan en ויהי נועם ואתה קדוש, waarna Kaddish Tiskabbal. Dan komt het עומר-tellen, waarna שיר המעלות, ויתן לך (Ps. 128), en Kaddish voor de rouwenden. Als de 8^e dag op een werkdag viel, dan wordt de dienst na de עשרה voortgezet als op uitgaande 2^e dag פסח, die niet op שבת kan vallen: Kaddish Tiskabbal, het עומר-tellen, הבלדה, met alleen een beker wijn, ויבוא יעלה en Kaddish voor de rouwenden.

Appendix

Behalve de formulieren van de שבירך יד מתנת יד, die hierboven in de tekst voorkomen en afkomstig zijn uit het handschrift van Raw Tal, heb ik nog de volgende formulieren gevonden:

Heidenheim:

1. מי שברך אבותינו אברהם יצחק ויעקב משה ואהרן דוד ושלמה, הוא יברך את (פלוני בן פלוני) בעבור שיתנו מתנת ידו לכבוד המקום ולכבוד התורה ולכבוד הרגל, בשכר זה הקדוש ברוך הוא ישמרם ויצילם מכל צרה וצוקה וישלח ברכה והצלחה בכל מעשה ידיו ויברכהו ויזכהו לעלות לרגל עם כל ישראל אמן.

2. מי שברך אבותינו אברהם יצחק ויעקב משה ואהרן דוד ושלמה, הוא יברך את כל הקהל הקדוש הזה עם כל קהלות הקדוש וישוברים וסביבות של כל עיר ועיר, הם ונשיהם ובניהם ובנותיהם וכל אשר להם, וכל מי שיתנו מנדבת לבו, הן איש והן אשה, ללומדי תורה ולעניי וישמרם וישלח ברכה וישלח ברכה והצלחה בכל מעשה ידיו ויזכהו ויזכהו לעלות לרגל עם כל ישראל אמן.

Proops, Polak en Van Ameringen (vrijwel zoals 1 bij Heidenheim):

מי שברך אבותינו אברהם יצחק ויעקב משה ואהרן דוד ושלמה, הוא יברך את (פלוני בן פלוני) בעבור שיתנו מתנת ידו לכבוד המקום ולכבוד התורה ולכבוד הרגל, בשכר זה הקדוש ברוך הוא ישמרם ויצילם מכל צרה וצוקה וישלח ברכה והצלחה בכל מעשה ידיו ויברכהו ויזכהו לעלות לרגל עם כל ישראל אמן.

Firenze.

Ofschoon in Firenze volgens de Sefardische (min of meer Portugese) ritus wordt gedawwend, is het begrip יד מתנת יד daar bekend en wordt aldaar op de laatste dag van de רגלים de volgende מי שבירך מי uitgesproken⁴²:

שְׁלוֹשׁ פְּעָמִים בַּשָּׁנָה יִרְאֶה כָּל-זְכוּרָה אֶת-פְּנֵי ה' אֱלֹהָיו, בְּמָקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר--בְּחַג הַמִּצּוֹת וּבְחַג הַשְּׁבִיעוֹת, וּבְחַג הַסִּפּוֹת; וְלֹא יִרְאֶה אֶת-פְּנֵי ה' רִיקָם. אִישׁ, כְּמַתְנַת יְדוֹ, כְּבִרְכַת ה' אֱלֹהָיו, אֲשֶׁר נָתַן-לּוֹ. מִי שֶׁבִרַךְ אֲבוֹתָיו אֲבֹתֵיהֶם יִצְחָק וְיִעֲקֹב מִשָּׁה וְאַהֲרֹן דָּוִד וְיִשְׁלֵמָה, וְכָל הַקְּהָלוֹת הַקְּדוֹשׁוֹת וְהַטְּהוֹרוֹת, הוּא יִבְרַךְ אֶת כָּל הַקְּהָל הַקְּדוֹשׁ הַזֶּה, גְּדוּלִים וְקַטְנִים, הֵם וְנָשִׂיהֶם וּבְנֵיהֶם וְתַלְמִידֵיהֶם וְכָל אֲשֶׁר לָהֶם, שְׂיָתְנוּ מֵה שֶׁמִּתְנַדָּב לָבָם לִירוּשָׁלַיִם וּבִשְׂכַר זֶה הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא יִצְיָלֵם מִכָּל צָרוֹתָם וְיִפְדֵם וְיַגְאָלֵם, וְיִשְׁלַח בְּרָכָה רְחוּקָה וְהַצְלָחָה בְּכָל מַעֲשֵׂי יְדֵיהֶם וְיִזְכֵּם לַעֲלוֹת לְרֶגֶל עִם כָּל יִשְׂרָאֵל אַחֲיֵיהֶם וְנֹאמַר אָמֵן.

⁴² Vgl. (2006) שְׁלוֹשׁ רַגְלִים, פִּירֻזָּה, ק"ק פִּירֻזָּה, p. 111.